

В. В. Турков

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ЩОДО БОЛГАРСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНШИНИ УКРАЇНИ У 20–30-х рр. ХХ ст.

Питання, пов'язані з вивченням культурно-освітньої політики радянської держави по відношенню до болгарської національної меншини України у 20–30-ті рр. ХХ ст., знайшли своє місце у працях радянських, сучасних українських та болгарських істориків. Такі дослідники, як М. Д. Дихан¹, Л. О. Пашковський², Б. В. Чирко³, першими в радянській історіографії висвітлили окремі аспекти цієї політики. У їх статтях і монографіях наголос було зроблено на дослідженні провідної ролі комуністичної партії у здійсненні політико-виховної роботи у середовищі болгар, ролі болгар-політемігрантів в організації клубів, створенні мережі освітніх закладів, у поширенні та виданні літератури болгарською мовою.

Значно ширше відображення окреслена тема знайшла у сучасній українській історіографії. Такі дослідники, як Л. І. Барабан⁴, О. П. Данильченко⁵, М. Д. Дихан⁶, М. В. Знаменська⁷, І. С. Міронова⁸, В. В. Павленко⁹, М. Г. Станчев, Г. Й. Чернявський¹⁰, Б. В. Чирко¹¹, М. М. Шитюк¹², Л. Д. Якубова¹³ з нових методологічних позицій розглянули культурно-освітнє життя болгарської національної меншини України у зазначений період, пов'язуючи його з політикою «коренізації» та «денаціоналізації», що наприкінці 30-х рр. ХХ ст. привела до повної ліквідації мережі національних установ. Вище наведені автори також зупинилися на висвітленні політичних репресій 1937–1938 рр., жертвами яких стали представники болгарської творчої інтелігенції, а у книзі В. Калоянова¹⁴ була детально проаналізована система освіти болгарського населення півдня України у 20–30-ті рр. ХХ ст.

Короткий аналіз історіографії проблеми свідчить, що хоча й дослідження політики радянської держави щодо болгарської національної меншини України у 20–30-ті рр. ХХ ст. знайшло відображення у наукових працях, але фрагментарно, тому є потреба її комплексного вивчення. Виходячи з цього, мета статті полягає у цілісному дослідженні культурно-освітньої політики радянської держави по відношенню до болгарської національної меншини України у міжвоєнний період.

Руйнівні події початку ХХ століття, пов'язані з більшовицьким переворотом 1917 р., національно-визвольними змаганнями та громадянською війною 1917–1920 рр., інтервенцією іноземних держав, встановленням радянської влади, впровадженням політики військового комунізму, голодом 1921–1923 рр. як прямим наслідком цієї політики негативно вплинули на економічний та культурно-освітній рівень багатонаціонального населення України. За даними Всесоюзного перепису 1926 р., болгари посідали сьоме місце (92 078 чол.) після росіян (2 677 166 чол.), євреїв (1 574 391 чол.), поляків (476 435 чол.), німців (393 294 чол.), молдаван (257 749 чол.), греків (104 666 чол.)¹⁵. Болгари знаходилися на п'ятому місці за писемністю після чехів, німців, білорусів та євреїв. У середовищі болгар було 74,9% писемних серед міських жителів і 56,1% – серед сільських. Але власне болгарською писемною мовою вони володіли набагато гірше (31,4% – міські жителі, 8,4% – сільські)¹⁶.

У цих складних умовах радянська держава надавала пріоритетного значення реалізації завдань культурно-освітньої політики, тим паче, що проголошена XII з'їздом РКП(б) політика «коренізації», створила умови для культурно-освітнього розвитку національних меншин України, у тому числі болгар, мови яких проголошувались рівноправними. Практичним кроком для здійснення політики «коренізації» стала постанова ВУЦВК і РНК УСРР від 1 серпня 1923 р. «Про заходи щодо забезпечення рівноправності мов і про допомогу розвитку української мови». У цьому документі владні структури декларували, що «робітничо-селянський уряд вживає низку практичних заходів, які, додержуючи рівноправність мов усіх національностей, що є на території України, мусять забезпечити українській мові місце, відповідне числу та питомій вазі українського народу на території УСРР»¹⁷. У постанові також відзначалося, що «... в адміністративно-територіальних одиницях (районах, округах, губерніях), а також і в містах з більшістю населення, що належить до національних меншостей, органи влади користуються мовою більшості населення, з додержанням, проте, гарантій для решти національностей, що є в цьому районі»¹⁸.

Досягненням політики «забезпечення прав національних меншостей» була організація в Україні окремих національних районів, зокрема болгарських. Національні територіальні об'єднання дали змогу створити органи влади з представників певної національності, вести діловодство їхньою рідною мовою, розвивати національну культуру. 1924 р. на Мелітопільщині були сформовані Романівський (1926 р. перейменований у Коларівський) і Цареводарівський (1927 р. перейменований у Ботєвський) райони. 1925 р. з болгарських сіл Ленінського району на Одещині створюється Великобузялицький (1926 р. перейменований у Благоївський), а в 1927 р. в Першотравневому окрузі – Вільшанський райони¹⁹.

Одним із пріоритетних завдань у галузі культурно-освітньої політики була ліквідація неписьменності у середовищі національних меншин. Цілеспрямована робота у цьому напрямі розпочалася лише після оприлюднення 21 травня 1921 р. декрету Раднаркомом УСРР «Про боротьбу з неписьменністю». В Україні при Наркоматі освіти були створені Надзвичайна комісія по ліквідації неписьменності, а також чисельні добровільні товариства, які згодом об'єдналися в республіканське товариство «Геть неписьменність» на чолі з головою ВУЦВК Г. І. Петровським²⁰. Згідно з декретом Раднаркомом України «Про боротьбу з неписьменністю», усе населення республіки віком від 8 до 50 років, яке не вміло читати й писати, було зобов'язане вчитись. Для цього створювалися лікнепи, школи, пункти ліквідації неписьменності²¹. Уже 1925–1926 навчального року в Україні існувало 43 пункти ліквідації неписьменності болгарською мовою²². У місцях компактного проживання болгарського населення ліквідація неписьменності проходила в цілому задовільно через вищий рівень грамотності та компактне розселення. Щоправда, через відсутність болгарських букварів навчання грамоті проводилося за російськими букварями. Лише в середині 20-х років почала з'являтися видана в Україні навчальна література для болгарських лікнепів. Однак серед цих книжок переважали не букварі та читанки, а твори Маркса, Леніна, Лафарга, політичні й агітаційні брошури, що були мало придатними для навчання основам грамоти²³. Але у цьому напрямі поступово відбувалися позитивні зрушення. Станом на 25 грудня 1930 р. було надруковано 1700 примірників навчальної літератури болгарською мовою, яка була призначена для пунктів ліквідації неписьменності. Серед цієї літератури були букварі, для дорослих – читанки, методичні листи для трудового навчання, абетки та інші видання²⁴.

Незважаючи на відчутні зусилля, владним структурам не вдалося ліквідувати неписьменність і на початку 30-х рр. XX ст. Про це свідчить Доповідна записка заступника голови ЦК Товариства «Геть неписьменність» Паршиної 25 жовтня 1933 р. до Пре-

зидії ВУЦВК наступного змісту: «Одеська область охоплена навчанням. З 45 226 ... неписьменних 14 590 ... В Благоївському районі виявлено 680 неписьменних, з них болгар – 544. Навчання по школам з 01.X. не розпочалося. ЦК Товариства «Геть неписьменність» просить зобов'язати обласні, міські, районні виконавчі комітети та сільради налагодити систематичний контроль за роботою місцевих організацій Товариства «Геть неписьменність» шляхом заслуховування доповідей, обстежень їх роботи тощо»²⁵.

Культурно-освітня робота у середовищі болгар України також здійснювалася за допомогою створеної мережі клубів, сільбудів, хат-читалень, бібліотек, червоних кутків, театрів. За інформацією Центральної комісії у справах національних меншостей (ЦКНМ), з 01.X.1925 р. по 01.IV.1926 р. у республіці функціонувало 19 сільбудів, 26 хат-читалень, 30 бібліотек, 35 лікнепів, 103 червоних кутки²⁶.

Важливими осередками культурно-освітньої та політико-виховної роботи були секції та клуби, організовані здебільшого за допомогою болгар-політемігрантів, що з'явилися в СРСР після придушення спровокованого Комінтерном вересневого 1923 р. повстання у Болгарії. Так, 1924 р. в Москві відкрився Інтернаціональний клуб, у складі якого була болгарська секція, що налічувала 210 політемігрантів²⁷. В Одесі у лютому 1924 р. почав діяти Центральний інтернаціональний клуб імені К. Маркса, при ньому ж заснована Балканська комуністична федерація, що налічувала 30 болгар і 10 інших південних слов'ян. У січні 1925 року при клубі була створена болгарська секція, яка вже нараховувала 204 члени. 1924 року в Катеринославі при Відділенні Всесоюзного товариства політкаторжан і зсильнопоселенців з'явилися секції бессарабів і політемігрантів (болгарська і польська). До болгарської секції входили в основному викладачі та курсанти болгарського сектору Катеринославської радпартшколи. У Харкові в 1924 р. була організована Балканська секція інтерклубу, до якої входили і болгаро-політемігранти. У 1926 р. болгарські секції Одеського і Московського інтерклубів були реорганізовані в клуби²⁸.

У своїй повсякденній роботі клуби і секції жваво відгукувалися на всі поточні події політичного, культурного і громадського характеру організацією найрізноманітніших форм масово-художньої та політико-освітньої роботи. Певне місце відводилося відпочинку і розвагам: хоровому співу, іграм, літературним читанням, народній музиці, вечорам самодіяльності, шахово-шашковим турнірам. При всіх клубах працювали бібліотеки, читальні зали. Культкомісії при них налагоджували зв'язки з підприємствами, вищими навчальними закладами, військовими частинами Червоної Армії²⁹.

Незважаючи на активну роботу секцій і клубів у середовищі національних меншин, владні структури не завжди опікувалися матеріальним становищем та умовами їх роботи. Наприклад, у звіті про роботу секції національних меншин при Харківській міській раді за березень – жовтень 1931 р. її голова Грін інформував про те, що «Балканський клуб, який довгий час не мав місця для культполітмасової роботи серед працюючих балканців, теж одержав приміщення, де ремонт закінчується»³⁰.

Культурно-освітня робота у середовищі болгар, що проживали у сільській місцевості, проводилась у сільбудах і хатах-читальнях, але на дуже низькому рівні. Про це свідчать матеріали обстеження політосвітніх установ Благоївського району, яке проводилося у травні 1931 р. членом ЦКНМ Дівіджієвим. Зокрема він відзначав, що «хаточитальни слабо работают и руководство их почти отсутствует»³¹. Далі Дівіджієв звернув увагу на ті обставини, що матеріальний стан сільбудів і хат-читалень надзвичайно поганий; їх приміщення не відповідають своєму призначенню. У матеріальному утриманні сільбудів і хат-читалень, крім низьких сум місцевого бюджету і, за незначним винятком, Райспоживспілки, більше ніхто не бере участі³².

Під час перевірки Дівіджієв проаналізував стан справ у бібліотеках Благоївського району і дійшов наступних висновків: «Библиотечный фонд района составляет около 6000 книг. Имеются передвижные библиотеки для обслуживания хат-читален. Болгарская литература составляет ничтожный процент – 7% по количеству, а по наименованию – 1%. Совершенно отсутствует художественная литература на болгарском языке. Библиотеки требуют немедленного пересмотра и изъятия старой, вредной литературы, особенно массово-политической, которая давно устарела. В районной библиотеке до сих пор находится стихотворная сборка* на болгарском языке, изданная в Болгарии под названием «Песни, легенды и молитвы». Основная масса читателей – молодежь. Женщины совсем слабо пользуются библиотекой. Основная масса крестьянства не пользуется библиотекой»³³.

Поступово владні структури вирішили питання із забезпечення потреб національних меншин України книжковою продукцією рідною мовою, у тому числі і болгарською. 1926 р. при Всеукраїнському відділенні Центровидаву був створений болгарський сектор, який займався виданням літератури болгарською мовою. При Раднаркомі УРСР 1931 р. у Харкові було утворено Українське державне видавництво національних меншостей (Укрдержнацменвидав), яке 1934 р. було переведено до Києва. З 1932 р. у ньому почав працювати болгарський сектор, який видавав болгарською мовою суспільно-політичну, економічну, сільськогосподарську та навчальну літературу, а також художні твори болгарських письменників і журналістів. Завдяки творчій діяльності Г. Бакалова, М. Державіна, А. Кеткова, А. Даскалова, Ц. Ташевої, які були редакторами та упорядниками, авторами вступних статей, уперше в Україні болгарською мовою побачили світ твори І. Вазова, А. Константинова, А. Страшимирова, Х. Смирненського, Л. Стоянова, К. Велкова, Г. Мілева, Х. Ботева, Кр. Кюлявкова, М. Марчевського, А. Каріми, П. Аджарова, Ж. Терпешева, Н. Генчевої, А. Велічкова, А. Даскалова, К. Тіневої та ін.³⁴

Зокрема, Кр. Кюлявков і М. Марчевський стали ініціаторами об'єднання болгарських письменників, що жили в Україні. Згодом у Харкові була створена болгарська секція радянських письменників. Активну участь у роботі секції брав Г. Бакалов. Разом із Кр. Кюлявковим і М. Марчевським Г. Бакалов як представник болгарських письменників був присутній на Другій міжнародній конференції революційних письменників, що проходила у Харкові³⁵. Г. Бакалов також активно працював як вчений-лінгвіст. На сторінках газети «Коллективист» він оприлюднив свій проект реформування болгарського правопису, над яким працював ще з початку 20-х років. У квітні 1930 р. Г. Бакалов приїздив до Харкова, де брав участь в обговоренні реформування болгарського правопису органами Наркомосу України³⁶. Це було необхідно для того, щоб наблизити болгарську мову до потреб соціалістичного будівництва в СРСР, у якому активну участь брали представники болгарської національної меншини України. Тим більше, що різноманіття діалектів, які збереглися в усній мові ще з часів переселення болгар, потребували відповідної лінгвістичної уніфікації.

Партійні та державні органи тримали під постійним контролем видавництво болгарських газет та журналів. Із 1924 р. почала виходити газета «Сърп и Чук», яка з січня 1926 по 1930 р. видавалася під назвою «Съветско село». Із 1933 по 1937 р. у Вільшанському районі видавалася газета «Колхозен труд», з 1932 по 1939 р. в Благоївському районі – газета «Комунар». Болгарською мовою видавалися і журнали «Бъди готов» (1929–1938) та «Млад ударник» (1932–1939), а також ряд галузевих і професійних журналів³⁷.

Владні структури опікувалися розвитком театрального мистецтва у середовищі болгар, що проживали на теренах України. Перша театральна пересувна трупа була

* Болгаризм. Мова йде про збірку віршів.

створена в 1926 р. у селі Преслав за ініціативою Наркомосу для обслуговування болгарського населення Мелітопольської та Одеської округ і Криму. Діяльність трупи контролювалася Наркомосом. Про це свідчить лист заступника Голови Ради національних меншин при Народному комісаріаті освіти (НКО) Левітана у Мелітопольську окрінспектуру народної освіти від 12 липня 1927 р. з інформацією про підтримку діяльності болгарської пересувної театральної трупи. Зокрема, у цьому листі мова йшла про наступне: «... Для болгарської пересувної трупи знов-таки й у цьому році буде відпущено від НКО субсидії, Болгарським бюро перекладено біля 8 маленьких п'єс, і далі в цьому напрямку буде робитись усе можливе. П'єси будуть друкуватись при болгарській газеті «Советське село» і щомісяця будуть надсилатися на місця»³⁸.

Діяльність трупи контролювалася НКО, який намагався підвищити акторську майстерність та рівень режисури. З цією метою в грудні 1928 р. керівництву трупи була надана можливість ознайомитись із роботою театрів Москви, Ленінграда й Харкова.

Народний комісаріат освіти став ініціатором створення й іншого болгарського театру. 20 травня 1934 р. в Одесі зі студентів сектора Одеського театального училища та кращих драмгуртківців було організовано Болгарський колгоспний театр-студію ім. Георгія Димитрова. Завдяки цим діям населення болгарських національних районів на сценах своїх клубів побачило твори болгарської класики: п'єси П. Яворова «Біля підніжжя Вітоші» та І. Вазова «Хишове». Театр ставив перекладені болгарською мовою п'єси О. Корнійчука «Загибель ескадри» і «Платон Кречет», Г. Чуркіна «Прорив у коханні», О. Арбузова «Далека дорога», О. Пушкіна «Цигани» і М. Гоголя «Ревізор». Визнанням заслуг цього колективу стали призові місця на обласній і республіканській олімпіадах робітничих і колгоспних театрів (1936), а також неодноразові премії Наркомосу³⁹.

Питання про народну освіту, навчання рідною мовою набувало пріоритетного значення для розвитку всіх етнічних груп населення України, у тому числі й болгар. Створення болгарських шкіл виявилось дуже важким завданням, оскільки до революції їх зовсім не було і доводилось знову готувати учительські кадри, готувати підручники, будувати школи. Перед органами народної освіти постали складні завдання. Найголовніше полягало у підготовці вчительських кадрів для болгарських шкіл. Винятково важливу роль у розв'язанні цієї проблеми відіграли болгарські політемігранти, що стали вчителями шкіл: Райна Петкова-Тігаренко, Василь Геневич Димитров, Іван Димович Димов, Спас Стоїменович Спасов, Дмитро Христофорович Тодоров, Петро Аджаров, Пенчо Мітев та багато інших⁴⁰.

Кількість шкіл для болгарських дітей постійно зростала. Якщо у 1924–1925 навчальному році в республіці налічувалось 43 школи, де працювало 98 вчителів і навчалося 4314 учнів, то в 1925–1926 навчальному році налічувалось вже 74 школи, де працювало 109 вчителів і налічувалося 7184 учня⁴¹.

Велику роль у створенні національних шкіл і підготовці кадрів відіграли Центральне болгарське бюро при ЦК КП(б)У, болгарська секція Центральної комісії у справах національних меншостей, болгарська секція НКО УСРР, а також окружні організації Одеської, Мелітопольської та Первомайської округ.

Попри те, що в 1924–1925 навчальному році в школах почали викладати болгарською мовою, вчителів, що вільно нею володіли, не вистачало. У звіті завідувача болгарською секцією Одеського губкому Щ. Стоянова за 1925 р. відзначалося, що із 18 шкіл, які існували в Одеській окрузі, тільки у 6, та й то лише у початкових класах, викладання велось болгарською мовою, а в інших класах і школах – російською та українською мовами через те, що не було підручників і вчителів⁴².

Владним структурам вдалося поступово вирішити проблему забезпечення болгарських шкіл підручниками. У 1924–1940 рр. в Україні болгарською мовою було видано чималим тиражем понад 160 назв підручників, букварів, читанок, методик викладання окремих дисциплін. Їхніми авторами були письменники і журналісти М. Марчевський, П. Аджаров, Р. Кандева, Г. Кристев, А. Велічков, С. Міцев, А. Каріма, М. Гордев, А. Кетков, С. Іджилов та інші. Серед цих видань можна відзначити підручник із правопису і граматики П. Аджарова (1932), граматику та буквар для шкіл ліквідації неписьменності Р. Кандевої (1933), літературну читанку і хрестоматію з літератури М. Марчевського (1933) та ін.⁴³

Досить складною була проблема, пов'язана із забезпеченням шкіл помешканнями. У 1928 р. по всіх округах, крім Первомайської, школи були забезпечені колишніми земськими шкільними помешканнями. Кількість їх була недостатньою, і в багатьох селах заняття в школах проводилися у дві зміни. Що стосується Первомайської округи, то там тільки у селі Вільшанці на цей час були старі земські шкільні приміщення, по інших болгарських селах цієї округи школи розміщувалися в селянських хатах. Семирічок було обмаль, і розташовувалися вони в районних центрах або великих селах: Великий Буялик, Кубанці, Каторжино та ін.⁴⁴

Завдяки наполегливій роботі владних структур ситуація в освітній сфері поступово почала змінюватися на краще. За матеріалами ЦСУ УСРР на початку 1930–1931 навчального року в болгарських школах навчалось 84,9% від загальної кількості учнів болгарської національності⁴⁵.

Важливе місце в планах розвитку освітньої мережі займала підготовка педагогічних кадрів. Педагогічну освіту болгари здобували в Преславському болгарському педтехнікумі, що відновив роботу 1921 р. у формі педкурсів, а 1924 р. дістав статус середнього спеціального закладу. У ньому щорічно навчалось близько 150 студентів, розподілених по 4-х групах. При педтехнікумі діяли тритижневі курси підвищення кваліфікації вчителів. У 30-ті роки вчителів болгарських шкіл готував болгарський сектор Одеського педінституту, що мав три факультети.

Потребу в інших спеціалістах забезпечували агротехнікум у Преславі, болгарський технікум при вищій сільськогосподарській школі, медробфак у Ботево, медичний факультет при Одеському медичному інституті, театральний технікум в Одесі, болгарський сектор при Всеукраїнському технікумі журналістів у Харкові, Радпартшкола у Дніпропетровську⁴⁶.

Послідовна культурно-освітня політика радянської держави по відношенню до національних меншин України продовжувалася до початку 30-х років. Але після остаточного утвердження сталінського режиму в цій політиці відбулися кардинальні зміни. Розпочався пошук «націоналістів» та «фашистів», як і взагалі репресивні акції щодо «ворогів народу», у тому числі й з середовища національних меншин, що було зумовлене і тісно пов'язане з адміністративно-наказовими методами здійснення внутрішньої політики, милітаризацією економіки, колективізацією села, насильницькими хлібозаготівлями, антирелігійними кампаніями тощо⁴⁷.

Значну роль у розгортанні цієї репресивної політики відіграли не тільки відповідні рішення партійних та державних органів, але й виступи, статті, брошури відомих українських посадовців. Зокрема, В. П. Затонський, який у той час обіймав посаду наркома освіти УСРР, у брошурі «Национально-культурное строительство и борьба против национализма» підкреслював наступне: «Борьба против национализма предполагает не ослабление большевистской украинизации, а наоборот, дальнейшее усиление строительства украинской социалистической культуры, а также культуры нацменьшинств»⁴⁸.

У 1933–1937 рр., за підрахунками дослідника Б. В. Чирка, владні структури, у тому числі Політбюро, Оргбюро та Секретаріат ЦК КП(б)У прийняли понад 30 «заборонних постанов», які нищили надбання етнічних груп населення України, у тому числі болгар⁴⁹.

Після XIV з'їзду КП(б)У 7 липня 1938 р. Політбюро ЦК КП(б)У прийняло постанову «Про реорганізацію особливих національних шкіл, технікумів, Одеського німецького педагогічного інституту та особливих національних відділів і класів у школах, технікумах та вузах УРСР». Зазначеною постановою Політбюро ЦК затвердило запропонований Раднаркомом України «План реорганізації особливих національних початкових, неповних середніх та середніх шкіл УРСР». Передбачалося реорганізувати 888 національних шкіл, де навчалося 94764 учні. З них 122 національні школи об'єднувалися з російськими або українськими. Підлягали реорганізації і так звані змішані школи. З них 5 болгарсько-російських, 3 болгарсько-українські⁵⁰. Були також реорганізовані 65 шкіл з болгарською мовою викладання⁵¹.

За тією ж постановою ліквідовувались вищі навчальні заклади та відділи при них, спеціалізовані школи, де навчалися представники болгарської національної меншини і взагалі всі культурно-освітні установи, що задовольняли їх потреби.

У той же час сталінський режим розпочав репресії проти представників творчої інтелігенції. Понад 600 літераторів-політемігрантів загинули в таборах, були розстріляні. Ця доля не оминула відомих болгарських письменників і журналістів. Серед них Н. Фуклев, А. Даскалов, Д. Славов, В. Колев, Г. Кристев, Г. Жужер, Д. Гачев та ін.⁵²

Таким чином, можна стверджувати, що проголошена XII з'їздом РКП(б) політика «коренізації» створила певні умови для вільного розвитку болгарського етносу на території України. Відкривалися клуби, сільбуду, хати-читальні, бібліотеки, освітні заклади, видавалися книги, розповсюджували газети і періодичні видання болгарською мовою. Але в умовах радикальних змін, що відбувались у радянському суспільстві у міжвоєнний період, ця політика була ідеологічно заангажованою, так як мала на меті наблизити культурно-освітню роботу у середовищі болгар до потреб соціалістичного будівництва. Кардинальні зміни у культурно-освітній політиці були пов'язані зі згоранням політики «коренізації». Безпосереднім наслідком цих змін стала ліквідація всіх установ, що задовольняли духовні потреби представників болгарської національної меншини.

Зміцнення сталінського тоталітарного режиму у другій половині 30-х рр. XX ст., активізація боротьби з «націоналізмом» і «фашизмом», пошук «ворогів народу» в середовищі етнічних груп населення України – усе це призвело до масових політичних репресій, жертвами яких стали представники болгарської творчої інтелігенції.

¹ Дихан, М. Д. Болгари-політемігранти у соціалістичному будівництві на Україні в 1924–1929 рр. К., 1973.

² Пашковський, Л. О. Роль болгарської політичної еміграції у розвитку культурних зв'язків між СРСР і Болгарією в 20–30 роках. – Питання історії народів СРСР, 1969, вип. 8.

³ Чирко, Б. В. Робота парторганізацій з національними меншостями на Україні (1923–1930). – Український історичний журнал, 1998, № 6, 68–77.

⁴ Барабан, Л. І. З історії болгарського театру в Україні 20–30-х років XX століття. – В: Відродження мов і культур західних і південних слов'ян в Україні. К., 1995, 75–82.

⁵ Данильченко, О. П. Етнічні групи Півдня України: економічне та соціально-політичне становище на початку 20-х рр. XX ст. К., 1993; Його ж. Ліквідація неписьменності серед національних меншостей півдня України в 20-х рр. XX ст. – Український історичний журнал, 1999, № 3, с. 74–86.

⁶ Дихан, М. Българските национални райони в Украйна през 20-те–30-те години. Кратък исторически очерк. Одеса, 2004.

- ⁷ *Знаменська, М. В.* З історії культурно-освітньої роботи болгар України (20-ті–30-ті роки). – Розбудова держави, 1994, № 1, 15–17.
- ⁸ *Міронова, І. С.* Розвиток освіти та культури болгарського населення півдня України в 20-ті–30-ті роки ХХ століття. – В: Історія. Етнографія. Нові дослідження. ІV Миколаївська обласна краєзнавча конференція. Миколаїв, 2002, 244–248.
- ⁹ *Павленко, В.* Українсько-болгарські взаємини 1918–1939 рр. К., 1995, 108–109; *Павленко, В.* Болгари в Україні. – Віче, 1995, № 7, 115–126.
- ¹⁰ *Чернявський, Г., Станчев, М.* Георгий Бакалов. Политическая биография (с культурологическим компонентом). С., 2006, с. 242.
- ¹¹ *Чирко, Б. В.* Національні меншості в Україні (20–30 роки ХХ століття). К., 1995.
- ¹² *Шитюк, М. М.* Масові репресії проти населення Півдня України в 20-ті–50-ті роки ХХ століття. К., 2000.
- ¹³ *Якубова, Л. Д.* Національно-культурне життя етнічних меншостей України (20-ті–30-ті роки): коренізація і денационалізація. – Український історичний журнал, 1989, № 1, 41–55; *Якубова, Л. Д.* Етнічні меншості УСРР у першій половині 20-х рр. ХХ ст. Інститут історії України НАН України. К., 2002.
- ¹⁴ *Калянов, В.* Българите в Таврия 1860–1939 г. С., 2005.
- ¹⁵ *Чирко, Б. В.* Вказ. праця, с. 13.
- ¹⁶ *Міронова, І. С.* Вказ. праця, с. 244.
- ¹⁷ Національні відносини в Україні у ХХ ст. Збірник документів і матеріалів / Упорядники: М. І. Панчук (керівник), І. Л. Гошуляк, С. С. Діброва та ін. К., 1994, с. 106.
- ¹⁸ Там само, с. 107.
- ¹⁹ *Павленко, В.* Вказ. праця, 108–109.
- ²⁰ *Данильченко, О. П.* Вказ. праця, с. 75.
- ²¹ Там само, с. 77.
- ²² Там само, с. 80.
- ²³ Там само, с. 82.
- ²⁴ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО), ф. 539, оп. 8, спр. 1184, арк. 38.
- ²⁵ Там само, ф. 387, оп. 1, спр. 581, арк. 16–16 зв.
- ²⁶ Там само, ф. 166, оп. 6, спр. 8644, арк. 31.
- ²⁷ *Дихан, М. Д.* Болгари-політемігранти..., с. 17.
- ²⁸ Там само, с. 18.
- ²⁹ Там само, с. 19.
- ³⁰ Державний архів Харківської області (далі ДАХО), ф. Р-408, оп. 4, спр. 2638, арк. 83.
- ³¹ ЦДАВО, ф. 413, оп. 1, спр. 557, арк. 73.
- ³² Там само, арк. 374 зв.
- ³³ Там само, арк. 374.
- ³⁴ *Знаменська, М. В.* Вказ. праця, с. 16.
- ³⁵ *Пашковський, Л. О.* Вказ. праця, с. 176.
- ³⁶ *Чернявський Г., М. Станчев.* Вказ. праця, с. 242.
- ³⁷ *Міронова, І. С.* Вказ. праця, с. 246.
- ³⁸ ЦДАВО, ф. 186, оп. 6, спр. 2213, арк. 3.
- ³⁹ *Павленко, В.* Болгари в Україні..., с. 124.
- ⁴⁰ *Дихан, М. Д.* Болгари-політемігранти..., с. 131.
- ⁴¹ ЦДАВО, ф. 166, оп. 6, спр. 8644, арк. 30.
- ⁴² *Міронова, І. С.* Вказ. праця, с. 245.
- ⁴³ *Знаменська, М. В.* Вказ. праця, с. 16.
- ⁴⁴ *Павленко, В.* Болгари в Україні..., с. 122.
- ⁴⁵ *Чирко, Б. В.* Вказ. праця, с. 105.
- ⁴⁶ *Пашковський, Л. О.* Вказ. праця, с. 173.
- ⁴⁷ *Чирко, Б. В.* Вказ. праця, с. 123.
- ⁴⁸ *Затонський, В. П.* Национально-культурное строительство и борьба против национализма. Х., 1934, с. 43.
- ⁴⁹ *Чирко, Б. В.* Вказ. праця, с. 131.
- ⁵⁰ Там само, 153–154.
- ⁵¹ *Якубова, Л. Д.* Национально-культурне життя..., с. 52.
- ⁵² *Знаменська, М. В.* Вказ. праця, с. 17.